

लता मंगेशकर -भाग २

मार्च १९४२ मध्ये "किली हसाल ?" या मराठी चित्रपटासाठी लताचे पहिले गाणे ध्वनिमुद्रित झाले. आपली मुलगी चित्रपटातील गायिका न होता शास्त्रीय संगीतातील अभिजात गायिका व्हावी, असे तिच्या वडिलांचे स्वप्न होते परंतु त्यावेळी ते बरेच आजारी असल्याने त्यांना नाईलाजाने तिला चित्रपटांत गाण्यासाठी परवानगी देणे भाग पडले. "नाचूया गडे, खेळू सारी" हे ते पहिले ध्वनिमुद्रित गाणे होय. परंतु दुर्दैवाची गोष्ट अशी की प्रदर्शित झालेल्या चित्रपटात या गाण्याचा समावेशच नव्हता.

काही वर्षे अगोदर दीनानाथ यांना दारूचे व्यसन लागले. या व्यसनानामुळे त्यांची प्रकृती अधिकच बिघडली आणि एप्रिल, १९४२ मध्ये त्यांचे निधन झाले. क्षणार्धात मंगेशकरांचे घर बदलून गेले. आता उदरनिर्वाहाची काय सोय करावी असा प्रश्न उभा राहिला. पाच भावंडांतील सर्वांत मोठी म्हणून वयाच्या अवघ्या तेराव्या वर्षी लताच्या खांद्यावर अख्ख्या घराची जबाबदारी येऊन पडली.

गायन आणि अभिनय या दोनच गोष्टी तिला जमत होत्या. परंतु चित्रपटांत फक्त पार्श्वगायन करणे हा पर्याय तिच्यासाठी अशक्य होता. कारण तिचा अतिशय तरल आवाज त्यावेळच्या थोराड नायिकांना शोभणारा नव्हता. तसेच पार्श्वगायनाची सुरुवात खरंतर १९३५ मध्ये सुरू झाली असली तरीही त्याच्या तांत्रिक बाजू आणि अभिनेत्रीच्या आवाजात पार्श्वगायिकेचा आवाज बसविणे ह्या गोष्टी अजूनही तेवढ्या सुलभ झाल्या नव्हत्या. त्यामुळे जर तुम्हाला गायचे असेल तर स्वतःच चित्रपटात अभिनय करून स्वतःसाठीच गावे लागत होते. निवड करण्याचा प्रश्नच नसल्याने वडील वारल्यावर १५ दिवसांतच लताला चेहर्यावर रंग चढवून कामाला लागणे क्रमप्राप्त झाले. मास्टर विनायक यांच्या 'पहिली मंगळागौर' चित्रपटात लताला पूर्ण वेळ बाल कलाकार म्हणून काम मिळाले. हा मराठी चित्रपट, तिचे वडील वारले तेव्हा, म्हणजे १९४२ साली प्रदर्शित झाला. या चित्रपटात अर्थातच तिचे गाणे होतेच. हे मराठी गाणे म्हणजे 'नटली चैत्राची नवलाई' हे होय !

तिचे पहिले हिंदी गाणेदेखील 'गजाभाऊ' नावाच्य मराठी चित्रपटातच होते. 'माता, एक सपूत की दुनिया बदल दे तू' हे ते गाणे तिच्यावरच चित्रित करण्यात आले होते. तिचे 'बडी माँ' या हिंदी चित्रपटातील पहिले हिंदी गाणे त्यानंतर आले. या चित्रपटात ती बालकलाकार म्हणून काम करत होती, तर नूरजहाँ नायिका ! संगीत दिग्दर्शक होते के. दत्ता. या चित्रपटात कोरस सोबत 'माता तेरे चरणों मे' आणि 'तुम माँ हो बडी माँ' ही दोन गाणी तिने म्हटली.

१९४७ मध्ये पपा बुलबुले नावाचे एक छायाचित्रकार होते. ते लताला बाली म्हणून संगीत दिग्दर्शकाकडे घेऊन गेले. ह्या संगीतकाराने आपल्या आगामी चित्रपटात गाण्यासाठी तिला आगाऊ रक्कमही दिली. 'लव्ह इज ब्लाइंड' किंवा 'प्रेम आंधळ असतं' अशा अर्थाच्या नावाचा तो चित्रपट होता. लताला त्याचे नक्की नाव आता आठवत नाही. परंतु ती फिल्म डब्यात गेली.

तिने एकटीने गायलेले पहिले हिंदी पार्श्वगीत १९४७ मध्ये ध्वनिमुद्रित झाले. ह्या चित्रपटाचे निर्माते होते वसंत जोगळेकर, संगीतकार होते दत्ता डावजेकर आणि गीतकार होते महिपाल. 'आपकी सेवा मे' या चित्रपटातील 'पा लागू कर जोरी रे' (दोन्ही हात जोडून चरणकमलांना वंदन करते) ही ठुमरी लताने म्हटली होती. ह्याच चित्रपटात रफीनेही 'मेरी आँखोंके तारे' हे गाणे म्हटले होते. पुढे १९५० आणि १९६० च्या दशकात हे दोघेही लोकप्रियतेच्या शिखरावर पोहोचले.

४० च्या दशकाच्या सुरुवातीला आणि अखेरीला लताने जवळ जवळ आठ हिंदी आणि मराठी चित्रपटांत कामही केले आणि गायली सुध्दा ! पार्श्वगायनाच्या तंत्राचा पाया पक्का होईपर्यंत तिला हे करावे लागले. त्यानंतर मात्र तिने आपल्या गाण्याच्या जादूने अख्ख्या जगाला मंत्रमुग्ध करून टाकले.

दरम्यान 'पा लागू' हे गाणे गाऊनही त्याचा काही कामे मिळण्यात विशेष परिणाम झाला नाही. त्यात भरीस भर म्हणजे तिचे हितचिंतक मास्टर विनायक यांचे निधन झाले. ह्याच सुमारास गुलाम हैदर तिला फिल्मस्तान मध्ये घेऊन गेले आणि तेथे त्यांनी ती आणि मदन मोहन यांच्यासह एक द्वंद्वगीत ट्रायल म्हणून ध्वनिमुद्रित केले. फिल्मस्तानचे प्रमुख एस. मुखर्जी तिच्या गाण्याने फारसे प्रभावित झाले नाहीत. तिचा आवाज खूपच पातळ आहे असेही ते म्हणाले. ह्या त्यांच्या म्हणण्याने विचलित न होता गुलाम हैदर ह्यांनी तिला आपल्या आगामी चित्रपटात म्हणजे 'मजबूर' (१९४८) मध्ये गायनाची संधी दिली. ह्या चित्रपटातील 'दिल मेरा तोडा, मुझे कही का ना छोडा' हे लताचे गाणे चांगले झाले. लोकांना ते आवडले. ह्याच वर्षी खेमचंद प्रकाश यांचा 'जिंदी' चित्रपट प्रकाशित झाला. ह्यात त्यांनी किशोरकुमारला संधी दिली आणि लताला 'चंदा रे, जा रे' हे सुमधुर गाणे दिले. लवकरच हा गोड गळा चित्रपटसृष्टीत किती हलचल माजवेल असे वाटू लागले. त्यानंतर गुलाम हैदर तिला नौशादकडे घेऊन गेले. हा दिवस तिचा भाग्यदिवस होता. बरेच मोठे नट नट्या घेऊन मेहबूब 'अंदाज'

नावाचा एक भव्य चित्रपट तयार करित होते आणि त्याचे संगीत-दिग्दर्शन नौशाद सुरू करणार होते. मेहबूब यांचे या अगोदरचे दोन चित्रपट साफ पडले होते. त्यामुळे त्यांना ह्या चित्रपटासाठी नव्या गुणी, निपुण लोकांची गरज होती. नौशाद यांनी लताची चाचणी घेतली आणि तिला गायनाची संधी दिली.

'अंदाज' मध्ये 'उठाये जा उनके सितम और जिये जा' हे तिने म्हटलेले गाणे अतिशय गाजले. आर्ततेने म्हटलेल्या या गाण्याचे बोल मजरुहने लिहिले होते. मजरुह खरे तर चित्रपटसृष्टीत नवे नव्हते, पण मेहबूब यांना अपरिचित होते. ह्या चित्रपटातील आणखी बरीच चांगली चांगली गाणी त्यांनी तिच्यासाठी लिहिली. ह्याच दरम्यान अनिल विश्वास देखील लताला काम देण्याचा विचार करू लागले. 'याद रखना चाँद तारो इस सुहानी रात को' आणि 'जीवन सपना टूट गया' यासह 'अनोखा प्यार' या चित्रपटातील बरीच गाणी गाण्याची त्यांनी तिला संधी दिली.

- माणेक प्रेमचंद

('Yesterday's Melodies Today's Memories' या पुस्तकातून)

NOTE: Among the many things India can be proud about is the wonderful music that was made in the Hindi cinema of yesteryear. Songs that touched (and still touch) the hearts of many millions of people who understand Hindustani. No matter where we were, inside or outside the country, and whether we were old or young, rich or poor, fat or thin, there were songs that kept us enjoying them. Or making life more bearable, at the least.

'Yesterday's Melodies Today's Memories' is a biographical salute to all the main singers, composers, and songwriters who put out these melodies, from the start in 1931, till about 1970.

Manek Premchand, the author, has also recently written another music book called Musical Moments From Hindi Films, celebrating 75 years of sound (and music) in Hindi Films. To buy the books, you may go to jharnabooks@yahoo.com, and to write to the author, the email address is manekpremchand@gmail.com